

Sammlaren

Tidskrift för
svensk litteraturvetenskaplig forskning
Årgång 109 1988

Svenska Litteratursällskapet

Distribution: Almqvist & Wiksell International, Stockholm

Detta verk har digitaliserats. Bilderna av den tryckta texten har tolkats maskinellt (OCR-tolkats) för att skapa en sökbar text som ligger osynlig bakom bilden. Den maskinellt tolkade texten kan innehålla fel.

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lars Lönnroth

Lund: Louise Vinge, Ulla-Britta Lagerroth

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark, Vivi Edström

Umeå: Sverker R. Ek

Uppsala: Thure Stenström, Lars Furuland, Bengt Landgren

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,

Box 1909, 751 49 Uppsala

Utgiven med understöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* bör vara maskinskrivna med dubbla radavstånd och eventuella noter skall vara samlade i slutet av uppsatsen. Titlar och citat bör vara väl kontrollerade. Observera att korrekturändringar inte kan göras mot manuskriptet

ISBN 91-22-01310-5

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Almqvist & Wiksell Tryckeri, Uppsala 1989

Wivallius, naturen och friheten

Av BERNT OLSSON

En av de få svenska diktare från 1600-talet som ännu i någon mån äger en plats i det allmänna medvetandet är Lars Wivallius. Detta beror på hans för tiden ovanliga naturkänsla, något som ofta framhållits, men kanske ännu mer på hans äventyrliga liv utanför samhällets rāmärken. Kanske är det helt enkelt så att han känns »modern»: såväl djup naturkänsla som anarkistisk hållning tilltalar nutidsmänniskor. Det är lättare att identifiera sig med Wivallius – eller med Lucidor, den andre fribytaren i svenskt 1600-tal – än med andra författare från den tiden, hur god vers de än skrev.

Vari består då Wivallius' egenart? Hur skall man förklara att han vågade och länge lyckades med att närmast göra narr av samhällets regler och konventioner? Och hur kommer det sig att Wivallius' naturdikter känns mer äkta och levande än de andra poeternas? De skrev ju också om naturen och inte sällan vackert, de också.

Kurt Johannesson, en av våra främsta kännare av svensk 1600-talsdikt, tar upp frågan om Wivallius' av alla betygade naturkänsla i en nyligen publicerad uppsats: »Lärkans sång är icke lång. Om Wivallius och naturen». ¹ Han citerar inledningsvis Sten Lindroth, som menar att naturkänslan inte kan ses som ett estetiskt program utan kommer av ren instinkt: »Han visste vad hermelinens frihet på ängen var värd och hur lätt den kunde förloras». ² Johannesson polemiserar inte öppet mot denna uppfattning men hela den följande undersökningen leder fram till en helt annan bild. Johannesson visar nämligen att Wivallius medvetet och för sina egna syften använder de olika positiva värden naturen hade kommit att få som vederkvickelse och nöje, som källa till andlig eller moralisk uppbyggelse och som vittnesbörd om Guds stora makt och under. Wivallius framstår som den borne retorikern som vet vad som kan påverka opinionen och som skickligt och ibland helt skrupelfritt använder alla övertalningens medel för att uppnå sina syften. Till och med Wivallius mest berömda dikt, hans »Klage-Wijsa öfwer thenna torra och kalla währ», den dikt i vilken man funnit mest av kärlek till allt levande, framstår som

ett sådant medel. Johannesson inser själv att hans tolkning kan chockera:

Har den berömda klagovisan tillkommit i samma syfte? Skulle dess lustfyllda bilder av den svenska naturen och dess stränga fromhet skapa en ny moral och tillförsikt hos det svenska folket, med överhetens goda minne? Tanken kan verka cynisk inför detta lyriska mästerverk.

Johannesson försvarar sig emellertid med att hänvisa till att prästerna ³ ofta försvarade sin ställning i samhället »med att de ensamma kände folkets tankar och känslor, de ensamma kunde fostra den olärda och oroliga hopen till tukt och lydnad gentemot den av Gud givna överheten». Det var, säger Johannesson, »samma roll Wivallius krävde, men som diktare». ⁴

Det skall inte förnekas att Johannessons bild av Wivallius som den borne retorikern har starkt fog för sig och utgör ett kraftigt och nyttigt korrektiv till den traditionella, »romantiska» bilden av diktaren. ⁵ Men den nya bilden förefaller mig lika generaliserande som den tidigare, och den leder till en okänsligare läsning av texterna. När allt ses som medel att skapa opinion och när inget sägs om diktarens situation vid de olika dikternas tillkomst, kommer författaren att framstå som något av en robot som alltid kunde hitta de rätta verkningsmedlen. Kan det inte tänkas att Wivallius ibland *glömde* att tänka på vilka medel han skulle använda, att han kanske rentav blev betagen av det han skildrade och alltså verkligen också vägledades av det som vi brukar kalla naturkänsla? Varför skulle annars några av hans dikter skilja sig från tidens andra naturdikter? För att uppnå maximal effekt behövdes ju bara att man kunde använda de medel som adressaterna kände till och väntade sig.

Johannesson analyserar ingen hel dikt utan nöjer sig med att citera väl valda utdrag. När han anför »Klage-Wijsan» uppehåller han sig mest vid melodianvisningen »Then signade dagh» och vad den kunde betyda och vid att de djur och växter dikten skildrar av läsarna *uppfattades* som »gåvor som Gud skänker – eller förvägrar ett syndigt folk i sin rättmätiga vrede». Störst vikt lägger han emellertid

vid slutstroforna, där likheten med botpsalmer och böndagsplakat betonas.⁶ På ett underligt sätt går Johannesson förbi den del som ansetts tydligast vittna om diktarens naturkänsla. Behovet av en närläsning av hela dikten inställer sig.

De flesta som har behandlat »Klage-Wijsan» har kallat den en bön.⁷ En bön är den onekligen, men forskarna har försiktigt nog inte sagt »en bön till Gud». Ty bönen riktas inte till Gud. Visserligen står det i första strofens tredje rad »Gudh hielp som råår», men det är en under 1600-talet ofta använd fras, som inte behöver innebära någon bön, och gör inte heller här. Bönen har annan adressat:

Een torr och kall Wåhr, gör Sommaren kort,
Och Wintrens föda fördrifwer,
Gudh hielp som råår, sij Wären går bort,
Och lijten Glädie oss gifwer,
Sool warma, förbarma,
Hoos Wädrert tort,
Nu Kölden Sommaren rifwer.⁸

Bönen riktas till solen och det religiöst färgade ordet »förbarma» används i tilltal inte till Gud utan till solen. I de följande stroforna fortsättes bönen, som i första strofen bara upptar rad 5, nu med en rad konkreta böneföremål med det återkommande inledningsordet »lät».

Lät Wäderet kolt, och Torckan oblijdh,
Ey twinga rosorna röda,
Lät Åkeren stolt, ey läggias så nidh,
At han ey Bondan kan föda.
Bewara, från Fahra,
I allan Tijdh,
Then spåda Jordanes Gröda.
Lät Himmelens Port, vthwidga sin Gång,
Hielp Molnen högre vpstija,
Lät höra oss fort, skön Nächtergals Sång,
Som Kölden twingar at tjiga.
Lät siunga, the vnga,
Medh Stämmor mång:
Lät Barnen dantza och nijga.

Någon adressat nämns inte på länge, men när vi i läsningen kommer till strof nio är det tydligt att tilltalet fortfarande gäller solen:

Gack fruchtbaar oss op, gack fruchtbaar oss neer,
Och helsa Byiar och Städer,
Mång Åkermans Kropp, tå gläder sigh meer,
Som går i tunna Lijnkläder,
I Dalar, Trast talar,
Och mång Munn leer,
Och mång Trumetare qwäder.

Och i nästa strof tilltalas solen på nytt med utsatt namn:

Ja, ljufliga Sool, tu fattigh mans Wän,
Som titt Skeen ingom wilt spara,

Lyys vppå vårt Bool, medh Sommar igen,
Lät Köld och Torcka bortfahra,
Nu längta, nu trängta,
Qwinnor och Män,
At gå i Soolskijnet klara.

Dikten fortsätter så anropen i strof efter strof med ständigt nya detaljer. Ingenstans markeras att tilltalet skulle gälla någon annan än solen, även om solen inte nämns mer. Först i artonde strofen sker en förändring:

På Blomster och Lööff lät stimma the Bij,
Som draga Honungen söta,
Men Lufften blijr dööff, aff buller och Skrij,
Ther sigh twå Kriggzhärar möta,
Still Wreden, giff Freden,
Gudh statt oss bij,
Som bäst kan Fienden stöta.

Här övergår bönen till att bli en bön till Gud. Det förefaller inte vara tillfälligt att bönen här byter adressat. Ända tills nu har dikten bara handlat om naturen, om solvärmens verkningar på växter, djur och människor. Men nu talas det om människornas liv, om krig och fred. Över detta styr inte solen utan Gud. Följande strof börjar också: »Tu råder om Krijgh, tu råder om alt» och »tu» syftar där på Gud. Därpå följer slutstroforna med syndabekännelse och inskräpande av att bot och bättring måste ske. Dikten blir nu traditionellt kristen. Detta slut är väl förklaringen till att man inte har sett att den största delen av dikten är en bön till solen, inte till Gud.

Är detta möjligt? Skulle inte dikten då ha betraktats som kättersk? Vi vet om mottagandet bara att den fick stor spridning och kom i nya upplagor under 1600-talet.⁹ Sannolikt såg man inte kluvenheten i dikten; slutpartiet var ju övertygande fromt. Eftersom det aldrig blev tal om att införa dikten i någon psalmbok, kom den inte att utsättas för noggrann prövning. Däremot kan man fråga sig om Wivallius skulle ha vågat göra dikten till en sådan bön till solen om han drivits att skriva den av en sådan opinionsbildande strävan som den Johannesson tilltror honom. Då hade en obestriddigt renlärig dikt varit säkrare.

Det faktum att dikten i de partier som handlar om naturen är en bön till solen väcker frågan, om den levande iakttagelsen av naturen, som utgör diktens sårmarke, kan ha samband med dess okonventionella karaktär. Johannesson visar i sin uppsats, att Wivallius' samtid hyste stort intresse för naturen och det av en rad olika skäl. Men de exempel han anför vittnar alla om en konventionell naturuppfattning, vare sig konventionerna går tillbaka på anti-

kens *locus amoenus* eller Bibelns bilder av en levande och lovsjungande natur, ett vittnesbörd om Guds skaparförmåga. Under första delen av 1600-talet – och i stor utsträckning även senare – är det ovanligt att man bland de konventionella djuren och växterna nämner några genuint inhemska, på sådant sätt att läsaren känner igen det han sett ute i landskapet och inte bara i böckerna. Men som bekant är Wivallius' »Klage-Wijsa» full av sådana detaljer. Där kvittrar och tittrar »Steglisor små, / Hoos granna Swenska Sädzärlor», där leker lax och id, där dansar »lilla Lekatten». Men naturkänslan ligger inte bara i denna ögats förmåga, som förerbådar Linné, utan också och inte minst i den kärleksfulla behandlingen av det skildrade. Det är en natur i rörelse och frihet som skildras. Ofta ställs människor och djur samman, som om de hade rörelsen, friheten och glädjen gemensam. Flera strofer blir ett slags genrebilder:

Lät dantza å radh, Folck stora och små,
Lät feerla Sommarens Färlor.
På Blomster och Bladh, låt tillra och stå,
The wåta Himmelska Pärlor,
Lät qwittra, låt tittra,
Steglisor små,
Hoos granna Swenska Sädzärlor.

Lät Dagen blij warm, mång Heerde tå ståår,
I mång grön lustigan Skugga,
Och rester sin Arm, åth Getter och Fåår,
På Bäär och Äplen låt tugga,
Från Plogen, åth Skogen,
Så widt han når,
Lät Oxen titta och glugga.

För både människor och djur innebär sommaren glädje och frihet. Frihetstanken återkommer flera gånger. I den senast citerade strofen kan man läsa in en medkänsla med oxen, som är spänd för plogen men tittar åt skogen, så långt han förmår. Frihetsmomentet kommer tidigt in i dikten. Köld och torra innebär ofrihet. Ordet »twinga» kan visserligen betyda 'plåga', 'skada', men det är mycket troligt att det har sin egentliga betydelse, när diktaren i tredje strofen säger: »Lät Wäderet kolt, och Torckan oblijdh, / Ey twinga rosorna röda», liksom när han i fjärde strofen talar om att kölden »twingar» näktergalen att tiga. I den kalla våren längtar, heter det i strof tio, »Qwinnor och Män, / At gå i Soolskijnnet klara». Medkänslan förvandlas i slutstroforna till något av socialt patos.

Dämp Wällusten neer, tin' Gåfwor oss lär,
Altijdh rätt nyttia och bruka,
Och ändtligt iagh beer, hielp theras Beswär,
Som tuchtigt sina Bord duka,

Och hielpa, ey stiälpa,
Then Hand som bär
Een tom och söndrigen Kruka.

Giff them itt godt Åhr, them lyse tin Sool,
Som Åhrsens Tijder weet deela,
Them Månen och gå, i Åhr som i fiool,
At Ny och Nedan ey feela,
The andra, låt wandra,
Til tomma Bool,
Som aldrih hielpa siuukt heela.

Människan skall bruka Guds håvor på rätt sätt. Diktaren ber om hjälp bara för dem som dukar sina bord »tuchtigt», det vill säga, anständigt och måttfullt, och dem som hjälper tiggaren med den tomma och trasiga kukan. I sista strofen talar diktaren om årets *normala* gång. Man påminns här om att långvarig torra eller långvarig köld – liksom väta eller hetta – ansågs bero på rubbningar i himlakropparnas rörelser. För dem som är måttfulla och givmilda ber diktaren att sol och måne skall gå sin rätta gång – men bara för dem, medan andra får gå och tigga.

Dikten bärs alltså upp av en medkänsla med allt levande. Människor, djur och växter förefaller ingå i en enhet. Solen ger alla glädje och frihet. Men människan har inte bara att ta emot, hon har ett ansvar, hon skall dela med sig. Annars rubbas ordningen i naturen.

Naturen spelar en stor roll även i Wivallius' tidigare diktning. Det genuina svenska landskapet ser man dock knappast där; de djur och växter som omtalas hör till den konventionella naturdikten. Lekatten nämns dock i dikten »Jag låter andre Skrifwa / Om Regn / Slagg och Sniö»; en dikt som i mycket förerbådar »Klage-Wijsan» och som vi skall återkomma till:

När Wädret blåås sött /
och skogen ger lucht /
och Åkren andas om natten:
och Gräset är blött /
och Blomstret smucht/
då Dantzar lille Leekatten
men kiölden
geer bölden
och een kall frucht /
och byter mösza för Hatten.¹⁰

Wivallius vet att skogens doft är en annan om våren, han vet också vad varenda bonde vet, nämligen att åkern »andas» ljumma vårnätter, när alla frön gror.

Naturen har skiftande funktioner i Wivallius' poesi. Frapperande ofta får den emellertid representera frihet och ställas samman med den fångne eller straffhotade diktarens frihetsbehov. Den stora

frihetsdikten »Ach libertas, tu ädla tingh» utgörs till stor del av skildring av djurens naturgivna frihet och de följder fångenskap får för dem:

Ja, een fogell vti een buur,
hwars frijhet är beröfwat,
han siunger wäll af sin natur,
men hiärtat är bedröfwet,
när han hörer thee foglar skiön,
som uthi lufften siungha
sigh glädia öffwer marcken grön
effter sin art och tungha.
Fast han kan rijkeligh födha fåå
och altid i frid wara,
doch heller thar thee machtkar små
i skogh medh högsta fhara.
Han är heller i ödemarck
högt up i trään och ligger
ähn som in om thee murar starck
i konungz huus och tigger.¹¹

Dikten är inte någon naturvisa, inte heller någon lovsång till friheten i allmänhet utan har kommit till i en viss situation och har ett bestämt syfte: att påverka. Här har naturligtvis Johannesson rätt. Dikten är nämligen sannolikt skriven 1632, då Wivallius lång tid suttit fångslad och väntade på den svenska hovrättens dom, och har tillkommit för att beveka domarna.¹² Den fjärde maj detta år föredrogs inför domstolen en supplik från Wivallius, som talar om naturens om våren återvunna frihet:

Jag står här vthi mitt långwariga fängelse och seer vth igenom galrerna och betäncker hoss mig sielf, huru all ting, som här till vtaff then hårda winter hafva warit fångna, nu igän igenom then blida sommar friade, frälste och wederqweckte warda. Soolen med hela thet sköna himmelens firmament prisar nu sin herre och skapare, att han bortdriffwit hafwer the kalla, swåra, tiocka, mörka, obliida och bedröfweliga wintermoln med theas snö, kyld, fuchthighet och qwalma! [---] Foglarnar vnder himmelen lofsiunga Herranom bittida och seent vppå the gröna qwistar. Diwren på marcken frögda sig i daalenom, Herran till ähra; fiskarnar på diwpet gifwa Herranom een tachsäglig suckan, att han them andarumm och värma ofvan efter gifvit haffuer; the stora meerwnder och hwal-fiskar leka i haffwet och speela Herranom till ähra hwar efter sin art och förkunna hans stora nådewärck. [---]¹³

Det är psaltarsalmernas djurvärld Wivallius skildrar, men han framställer det som om han själv såg djuren genom fängelsegallret: ett suveränt retoriskt grepp. I fortsättningen kompletterar han med en vy, som med större skäl kan antas vara den han verkligen såg genom fängelsefönstret:

Jag står här vthi mit fängelse och seer vth igenom the hårda järngalrar och täncker, huru the oförnuftige bestar, som i thena winter för köld och frost skuld hafva warit fångna, nu lösskomne ähro, och uppå marken springa, dantza och glädia sig, Herranom till ähra, loff och priss.

Jag seer, huru man the vnge hästar, som öfwer winteren haffwa ståndit stilla, vtleder och them vpfriskar med ridande och springande och wederqwecker theas styffwa been vthi the rinnande wattn.

Mot djurens frihet sätter Wivallius vältaligt och bevekande sin fångenskap:

Män iag, olycksaliga människa, som doch gärna önskade och wille, att iag finge tiäna, tiäna Gudi, konungenom och fäderneslandet till ähra, behag, fromma och nytta [---] iag moste wara fången och bedröfwat vthi thet ena landet efter thet andra, ifrån thet ena året till thet andra, allenast för een dansk piga skuld [---]

Wivallius räknar med att han genom att jämföra sitt liv i fångenskapen med livet i de övertygande bilder av den fria natur han målar upp skall beveka sina domare.

Man skulle kunna säga att Wivallius använder naturen som norm i sin argumentation. Alltifrån antiken hade naturen fungerat som norm för människan i hennes enskilda moral och i samhället.¹⁴ Men Wivallius betraktar inte naturen på det abstrakta sätt som var vanligt då man åberopade naturen som norm. Friheten finns inte utan vidare i naturen utan den är betingad av solens kraft. Vi såg i analysen av »Klage-Wijsan» att Wivallius gjorde solens värme till förutsättningen för glädjen och friheten i naturen. Så gör han också i andra dikter. »Lärckians sång», en annan av hans berömda naturdikter, börjar:

Lärckians sång är icke långh,
när regn och storm henne twingar.
När soolen skjjn, hafver honn sin gångh,
honn lättar fast up sina wingar.
Gudh giffwe, all sorgh kundhe
snart wändas i glädie!

Aff alla foglars art och natur
seer man, när wäder wanckar;
the sitia sorgfulla utj sin buur
och haffua bedröfwelighe tanckar,
Gudh giffwe, all sorg kundhe
snart wändas i glädie!

Utaff thet liuffligha solennes skeen
frögdas all ting med stoor gamman;
när thet förswinner lijda the meen
och ära bedröfwat tilsamman.
Gudh giffwe, all sorg kundhe
snart wändas i glädie!¹⁵

Solen intar således en märklig plats i Wivallius' diktning. Det är därför inte förvånande att han ofta anropar den. Anropet har emellertid olika karaktär. När Wivallius i »Ach libertas» efter de första strofernas jämförelse mellan djuren i bur och djuren i frihet i flera strofer har lamenterat över sitt fängelse vänder han sig med åkallan till solen:

Ach, phoebe, titt lopp omvändt,
 lätt tin klarheet ej skina,
 titt stoor lius ej mher uptändt
 släck uth stiernorna tina!
 Bedröfwar ehr, I himblar all,
 I skogar och gröne lundher,
 I höge bergh och diupe daall,
 medh migh sörier och qwijdh!

Här är det bara fråga om en konventionell »Naturanrufung», av det slag som förekommit alltifrån antiken och var vanligt i klagodikter: naturen ombads att delta i diktarens sorg och klagan.¹⁶ Solen anropas visserligen först, men den är ändå bara ett element bland många. Annorlunda är det med anropet till solen i den långa dikten »Jag låter andre Skrifwa». Den består av två delar, först en stikisk, där diktaren överlåter åt andra att skriva om vad man skall göra vid olika tider och i olika väder, råd av det slag Bondepraktikan gav, sedan en dikt om 38 strofer, som har något blandat innehåll men mest går tillrätta med urspårade seder i världens sista tid. Denna strofiska del har flera likheter med »Klage-Wijsan» – det är här man finner raderna om lekat-ten. Den börjar också med en åkallan av solen:

O tröstrijke Sohl/
 som warnar för fall/
 fast meer än många Propheter/
 Som pryder Gudz stool/
 och lyser hans pall/
 En kong för alla Planeter/
 war nådig/
 war rådig/
 war blijdh/ ey kall/
 moot thet Land som Swerige heeter.

Och hwad iagh ey weet/
 iag fråga jw fåår/
 plär gammalt ordspråk at wara/
 mån någon Planet/
 är Afwundzman wår/
 hwem rår om örlig och fara?
 med heeder
 iag beder/
 til frågan swår/
 O Sool mig nådelig swara.¹⁷

Solen framställs inte bara som en prydnad för Guds tron och den främsta bland planeterna utan också som en makt med större kraft än profeternas att varna människan för fall. Diktaren anropar solen och ber den vara nådig och rådig, en bön av ett slag som annars riktades till Gud. Han ber också i andra strofen solen att svara på den svåra frågan om landets olyckor är följderna av att någon planet avundats landet. Wivallius förefaller här luta åt den farliga läran att ont och gott kom av planeternas influenser, men tankar åt det hållet var inte ovanliga.¹⁸

Det märkliga är att han ber solen att svara på frågorna, liksom att han anropar den om nåd. Även om diktaren nämner Gud, förefaller det som om han satte solen i Guds ställe. Vi har i denna dikt en tydlig parallell till »Klage-Wijsan» med dess långa bön till solen.

När Wivallius ger solen en plats som den veterligen annars aldrig får i svensk litteratur och när han samtidigt gång på gång jämför sitt liv med livet i naturen, där solen är livets givare, frågar man sig om hans unika naturkänsla kan ha något samband med den roll han ger solen. Kan han på ett sätt som man annars inte finner i hans samtid ha betraktat naturen som en självständig storhet, i vilken solen var centrum och livgivaren, och därigenom – i vissa dikter – ha frigjort sig från den konventionella bilden av naturen som underkastad Gud och skapad för att leda människan till honom? Under 1700-talet skedde ju det att naturen blev suverän, och samtidigt växer det fram en ny naturkänsla och en större konkretion i naturiakttagelsen.¹⁹ Det är svårt att säga om det hos Wivallius finns ett sådant samband. Wivallius var emellertid inte helt ensam om att ge solen en sådan central plats i skapelsen, även om vi inte har motsvarigheter i svensk litteratur. I den europeiska renässanslitteraturen hittar man paralleller. Det mest kända exemplet erbjuder Tommaso Campanella (1568–1639) med sin utopi *La Città del Sole*, som skrevs 1602 och efter omarbetningar kom ut i flera upplagor på både italienska och latin under 1620- och 1630-talen.²⁰ I Solstaten är solen härskaren och den ordnande och livgivande principen. Men denna centrala plats hade solen i Campanellas tankevärld redan långt tidigare. 20 år gammal skrev Campanella sin *Philosophia sensibus demonstrata*. Där ses naturen som levande och som Guds åt människan skrivna bok. I naturen härskar två krafter, en utvidgande kraft, som är värme och ljus och har sitt ursprung i solen, och en kall och mörk kraft, som råder på jorden. Liv och känsla har inte bara djur och människor utan allt skapat. Om livet skall kunna uppehållas måste de skapade varselerna vända sig till solen och få del av dess liv. Kunskap om naturen och om Gud får människan genom att studera Naturens bok; filosofin uppenbaras genom sinnena.²¹ Campanella vädjar således till människan att använda sina sinnen. Man skulle väl kunna tänka sig att Wivallius' rika användning av de egna sinnenas erfarenhet utgår från en sådan natursyn. Solens plats i Campanellas världsbild visas också av den stora dikt han ägnade solen, »Al Sole». Den är skriven i fångelse,²² ty liksom Wival-

lius tillbragte Campanella – dock av helt andra skäl – många år i fängelse och liksom Wivallius prisar han friheten: Solstaten slutar med en lovsång till denna.²³

Den dragning åt panteism som kännetecknar Campanella finner man också hos andra italienska renässansfilosofer som Francesco Patrizzi och Giordano Bruno. Deras tankar kan mycket väl direkt eller genom förmedling ha nått Wivallius. Vi vet att Johannes Bureus och Georg Stiernhielm tagit intryck av dem.²⁴

Liknande föreställningar finns emellertid också i den franska renässanspoesin. Ronsard har i flera dikter men särskilt i »Remonstrance» utvecklat tanken på ett levande universum som får sitt liv från solen. Solen blir för Ronsard identisk med världsjälen, och till solen kan människan vända sig med böner och andakt.²⁵ En som gjorde detta var en av Ronsards lärjungar, Scévole de Sainte-Marthe (1536–1623) i dikten »Invocation»:

Plaise-toi à ce jour par ta bénigne grâce
Faire joyeusement luir sur nous ta face,
Chasse le mauvais tempse serène le beau jour
Et fais que la grandmer s'apaise à ton retour:
Si que les mariniers convoiteux de la proie
Puisse dessus les flots prendre une sûre voie.
De tourbillons venteux soient nos arbres exempts,
Et nos vignes de grêle et d'orage nos champs:
Fais que tant seulement un gracieux zéphyre
Tout le long de ce jour un doux vent nous soupire:
Et que ton dieu bénin nous venant voir ici,
La paix avecque toi nous vienne voir aussi.²⁶

Sainte-Marthe använder sig av anaforen »fais que» liksom Wivallius av »lät», och liksom Wivallius ber att solen skall driva bort »Wäderet kolt, och Torckan oblijdh» och låta en ljum vind »flächta oss sött», ber Sainte-Marthe att den skall jaga bort »le mauvais tempse» och göra att »un gracieux zéphyre / Tout le long de ce jour un doux vent nous soupire». Sainte-Marthe nämner också liksom Wivallius helt konkret människor som får glädje av solens verkan, då han talar om de sjöfarande som skall beredas en säker väg på havet och om frukt- och vinodlare och bönder vilkas odlingar skall skonas från stormar. Skillnaden är givetvis stor mellan Wivallius' visa i folkton och Sainte-Marthes stela alexandrindikt – som i fortsättningen talar om Solen som Phoebus och är en bön om inspiration. Men när Albert-Marie Schmidt, den store kännaren av det franska 1500-talets lärda poesi, kallar dikten »une confidente oraison chrétienne» använder han ord som likaväl hade kunnat brukas om Wivallius' »Klage-Wijsa».²⁷

Det visar sig alltså att Wivallius' i svensk 1600-talsdikt unika bön till solen har motsvarigheter i utländsk renässansdikt. Jag vill inte tala om direkt påverkan, men tydligt är att Wivallius' natursyn låter sig inskrivas i ett större europeiskt sammanhang. Om den naturuppfattning som Wivallius delar med de omtalade författarna också har bidragit till hans naturkänsla är svårare att säga. Det väsentliga i Wivallius' naturskildring och den roll han ger solen tycks ligga i att det är solen som med sin värme inte bara kan ge liv utan också skänka frihet. Friheten är det som allt rör sig om hos den diktare som långa tider satt i häkte och fängelse. När han använder naturen i sina försök att påverka sina domare är det djurens frihet han åberopar. Hans berömda naturkänsla är i grunden en förmåga att överföra det egna frihetsbehovet på den levande naturen, att identifiera sig med djuren och i bevakande bilder skildra dem. Men i »Klage-Wijsan», som är skriven efter frigivningen, har Wivallius lösgjort sig från det egna och kunnat låta sin medkänsla gälla både naturen och de människor som har det svårt.

NOTER

¹ K. Johannesson: »'Lärkans sång är icke lång'. Om Wivallius och naturen» *Historiens vingslag. Konst, historia & ornitologi* (Festskrift till A. Ellenius), U.o. 1988, s. 215–231.

² Johannesson a. a. s. 215. Lindroths ord i »Reformation och humanism», *Ny illustrerad svensk litteraturhistoria I*, 2 uppl. Sthlm 1967, s. 335.

³ Johannesson a. a. s. 227.

⁴ Ibidm.

⁵ Den »romantiska» bilden av Wivallius framträder tydligt i L. Breitholtz' kapitel »Renässans, barock, klassicism» i *Epoker och diktare I*, Sthlm 1971. Några citat må belysa: »Förunderligt levande är däremot en handfull visor [...] som uttrycker skaldens längtan ut till Guds fria natur» (s. 443), »rörande är skaldens ömsinta medkänsla med de små ute i naturen», »detta öppna sinne för naturen» (s. 444).

⁶ Johannesson ibdm.

⁷ Alrik Gustafson i *Den svenska litteraturens historia I* s. 74: »en bön om skörd och fred», Sten Lindroth i *Ny illustrerad svensk litteraturhistoria I* s. 325: »en allomfattande bön för hela det svenska folkets välgång». Breitholtz säger (a. a. s. 444): »Dikten är en bön att Gud måtte använda missväxten».

⁸ Återgivningen följer E. Noreens kritiska text i *Nysv. studier* 14, 1934, som använts i antologin *Sveriges litteratur II* s. 22 ff.

⁹ Dikten trycktes först 1642, sedan 1673 och 1685.

¹⁰ Citerad efter H. Schück: *Lars Wivallius. Hans lif och dikter II*, Sthlm & Uppsala 1895, s. 103.

¹¹ Citerad efter Noreens kritiska text i *Nysv. studier* 14, 1934, återgiven i *Sveriges litteratur II*, s. 12.

¹² Se H. Schück: *Lars Wivallius. Hans lif och dikter* I, Uppsala 1893, s. 166–188 och II, s. 49.

¹³ Citerad efter H. Schück a. a. I, s. 183 f.

¹⁴ Under 1600- och 1700-talen blir naturen en norm inom estetiken (fransk-klassicismen), moralläran och rättsläran (naturrätten).

¹⁵ Citerad efter texten i *Sveriges litteratur* II s. 15, som bygger på avskrift i Samuel Älfs visbok.

¹⁶ E. R. Curtius: *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*, Bern 1954, s. 101 ff.

¹⁷ H. Schück a. a. II, s. 99.

¹⁸ Längre fram avvisas dock en sådan föreställning:

Om örlig och Krig/
 rår ingen Planet/
 Ey skylla Sool eller Måne
 men skylla sielff sigh/
 then falska Prophet/
 som nu regerar mång Fåne.

¹⁹ Se t. ex. Basil Willey: *The Eighteenth Century Background. Studies on the Idea of Nature in the Thought of the Period*, London 1940, passim.

²⁰ Om Campanella se Giacomo Oreglia: *Tommaso Campanella. Liv, verk & samtid*, Sthlm 1984. Om upplagor se s. 94.

²¹ Jag följer referatet i Oreglia a. a. s. 48.

²² Oreglia a. a. s. 93.

²³ A. a. s. 105.

²⁴ Se S. Lindroth: *Paracelsismen i Sverige till 1600-talets mitt*, Uppsala 1943, s. 246 och 474.

²⁵ Se Albert-Marie Schmidt: *La Poésie scientifique en France au seizième siècle*, Paris 1939, s. 178.

²⁶ Sainte-Marthes dikt citeras efter *Anthologie poétique française XVIe siècle 2*, ed. M. Allem, Paris 1965, s. 187.

²⁷ Schmidt a. a. s. 179.